

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ**“ԹՅՆԱՍԻՔ ԱՌՆ՝ ԸՆՏԱՆԻՔ ԻՒՐ”**

(ԽՐԻՍՏԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ)

Այս տարի լրացաւ Մկրտիչ Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի մահուան յիսներորդ տարին։ Հակառակ կէս դարու այս անջրպետին, որ մեծանուն Հայրապետը կը բաժնէ մեր օրերու սերունդէն, անոր յիշատակը սակայն անթառամ կը մնայ իր զաւակներու մտքին ու սրտին մէջ։ Այս իրողութեան հաստատումն ու պաշտօնականացումն էր Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին այն կարգադրութիւնը որով իր Հօտին ուշադրութիւնը հրաւիրեց այս կարեւոր տարեգարձին վրայ հրահանգելով «հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարել և խօսիլ հայրենասէր մեծ Հայրապետի կեանքին և զործին մասին»։ Հայութիւնը գրեթէ ամենուրեք սիրով կատարեց որդիական ու ազգային այս քաղցր պարտականութիւնը և վերջիշեց անոր ներշնչող կեանքն ու զործը։ Գրութեանս յաջորդող էջերուն մէջ կ'ուրուագծուի արդէն մեծ Կաթողիկոսին գէմքը իբրև զործիչ և զրոյ։ Պիտի չուզենք կրկնել իր մասին բազմիցս բնութաները։ Պիտի փափաքինք սակայն անգրադառնալ Խրիմեան Հայրիկի կեանքին մէջ պարզուած որոշ մէկ երեւոյթի մասին, որ ոչ միայն այժմէական՝ այլ անվարան կարելի է ըսել թէ յաւիտենական հարց մըն է մեր հայ իրականութեան մէջ։ Մեր մեծ վէրքերէն մէկն է որուն բուժումը միայն մեզ պիտի կրնայ դնել մեր նպատակներու և իտէալներու իրականացման ճամբուն վրայ։ Անվարան կարելի է ըսել որ Հայրիկի մեծ զործին և իտէալներու իրականացման արգելք եղող այս ժխտական երեւոյթը պատճառն է մեր գրեթէ բոլոր ազգային դժբախտութեանց։ Այս դատապարտելի երեւոյթը ինքզինքը շեշտուած ձեւով կը կրկնէ նաև մեր օրերուն մէջ, և որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ Աւետարանական դառն ասացուածքի մը իրականացումը մեր մէջ. «Թշնամիք ան՝ ընտանիք իւր»։

ԺԹ. դարու հայկական Զարթոնքի ռահվիրաներէն մէկն է նաև Խրիմեան Հայրիկ։ Սակայն ինք շեշտակի ձեւով կը դատարկուի իր ժամանակակից զործիչներէն իր ողիւմ, զործելու իր մեթոտներով և մանաւանդ՝ իր զործի դաշտով։

Հայ Զարթոնքի միւս նախակարապետները, թէ՛ Արեւելեան Հայաստանի և թէ՛ Արեւմուտքի մէջ, իրենց ներշնչումը և իտէալները կը ստանան, բացի Խ. Աբովեանէն, օտար կրթական օճախներէն, և կը զործեն, թէ՛ հայաշատ կեդրոններու մէջ, բայց հեռու՝ հայրենի ՀՈՂէն, և այդ հողին կապուած իսկական ՀԱՅՈՒԹԵՆՆԷՆ։ Խրիմեան սակայն իր թափը կը ստանար հայրենի ՀՈՂին վրայ ապրող իր ժողովուրդէն և իր զործունէութեան դաշտ կ'ունենար նոյնինքն այդ ՀՈՂը։ Իբրև հարազատ դաւակը հայկական դատուն, անխաբելի բնազդով հա-

մոզում կը գոյացնէր որ ազգին մէջ մնայուն եւ տեսական կրթական ու ընկերային արդիւնքներ ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ էր գործել հայ ժողովուրդի սեպհական ՀՈՂին վրայ:

Արդարեւ ճամբայ ելնելով այս առողջ բնագոյն Խրիմեան զրեթէ իր ամբողջ գործունէութիւնը, ըլլայ այդ ուսուցչական, հովուական և զբաղական, կը կեդրոնացնէր զաւառի հայութեան վրայ: «Ժողովուրդ որ նստէր ի խաւարի, ետես զլոյս մեծ»: Ա. Գրական այս գեղեցիկ ասութիւնը արդարեւ սկսած էր իրականանալ դարերով անտեսուած հայ զանգուածներու մէջ Խրիմեանի զաւառ բերած մամուլով և ձեռնարկած կրթական գործով: Ուսումնարան, թերթ, զբաղարան, թանգարան և նման դաստիարակչական հաստատութիւններ իրականութիւն գործած էին պատմական Հայաստանի բուն իսկ սրտին վրայ: Նման ձեռնարկներ, Խրիմեանի թէև ազատաշունչ բայց ջերմապէս կրօնազգած շունչին տակ, արդէն իսկ հիմքերը դրած էին ազգայնական առողջ շարժումի մը: Այս շարժումը գրուած ըլլալով ազգային շօշափելի և թանձրացեալ արժէքներու վրայ, անոր մասնակիցները որքան լուրջ նոյնքան ալ ինքնավստահ իրատեսութեամբ կը լեցնէր: Նման հաստատ և առողջ հիմքի վրայ դրուած դաստիարակութիւն մը պիտի ազատէր հայութիւնը այն ահաւոր աղէտէն որուն ի վերջոյ անխուսափելիօրէն ենթարկուեցաւ ան առաջնորդուելով իրենց իտէալներու սնունդը, մզումը և ատաղձը օտար միջավայրերէ և վերացական զաղափարներէ ստացող գործիչներէ . . . :

Խրիմեանի սկսած գործը հազիւ թէ արմատ սկսած էր բռնել հայ հոգիներու մէջ երբ «Իրեննեն» իսկ թոյլ չտուին որ խաղաղ ու լռիկ այս մեծ և սուրբ գործը պսակուէր իր ամբողջական յաջողութեամբ: «Թշնամիք առն՝ ընտանիք իւր»: Քիչ «ընտանիքներու» մէջ Աւետարանական այս դռն ճամարութիւնը այնքան ողբերգականօրէն իրականացած է որքան մերինին մէջ: Անհատնում են վկայութիւնները մեր պատմութենէն այս դժբախտ իրականութիւնը հաստատող: Ի դուր է մեր աշխարհագրական դիրքին կամ այլ արտաքին ազդակներու մէջ միայն որոնել մեր դժբախտութեանց պատճառները: Մերինին հետ նոյն աշխարհագրական պայմաններու մէջ գտնուած են մեր արևելքն ու արևմուտքը երկարող Իրանական ու Փոքր Ասիական բարձրաւանդակներուն բնակիչները: Սակայն այս երկու երկրամասերուն մէջ ալ անպակաս եղած են կայսրութիւններ պատմութեան մէջ, և գոյութիւն ունին այսօր իսկ Մերձաւոր Արևելքի երկու մեծ պետութիւնները: Մեր շարունակաբար «պզտիկ ածու» մնալուն պատճառները ամենամեծ չափով ներքին են: Մեր դժբախտութեանց իբրև պատճառ՝ արտաքին ազդակներ միայն մատնանշելը բացատրելի է «բանայնացում» կոչուած հոգեբանական բառով, ըստ որում անհատ մը իր անխուստովանելի տկարութիւնները կը ջանայ ծածկել կամ բացատրել «բանաւոր» նկատուած պատճառաբանութիւններով, փոխանակ մատը բուն իսկ վէրքին վրայ կայսրութիւններ պատմութեան մէջ, և գոյութիւն ունին այսօր իսկ Մերձաւոր Արևելքի երկու մեծ պետութիւնները: Մեր շարունակաբար «պզտիկ ածու» մնալուն պատճառները ամենամեծ չափով ներքին են: Սակայն հակառակն ալ և ազգերու նկարագրի և ճակատագրի կերտումին մէջ: Սակայն հակառակն ալ նոյնքան և աւելի ճամարիտ է. ազգեր և անհատներ լաւագոյնս օգտագործելով իրենց միջավայրը կը շինեն իրենց ճակատագիրը: Ասոր մեծագոյն օրինակը իրօրուան աշխարհի հզօրագոյն պետութիւնը եղող Միացեալ Նահանգներն է:

Նոյն այս երկրին ու միջավայրին մէջ դարերով ապրած են աշխարհի ամենէն յետաձուգեցողներէն ոմանք որոնք այսօր ընդհանուր անունով Ամերիկեան «հրեղիկներ» կը կոչուին, առանց ստեղծելու մեծ քաղաքակրթութիւն մը, կամ առանց վերածուելու մեծ և հզօր պետութեան մը:

Առանց խորանալու մեր պատմութեան բաւիղներուն մէջ, հաստատելու համար որ մեր «պղտիկ» մնալուն պատճառը միշտ մենք իսկ ենք եղած, յիշենք լոկ Խրիմեանի պարագան: Իրմով ազգային յոյժ խոստովալից շարժում մը սկսած էր Հայաստանի հողին վրայ որ եթէ նոյն թափով և նոյն ուղիով շարունակուէր ի վերջոյ պիտի պսակուէր մեր դարերու երազին իրականացումով: Սակայն «խաւարին մէջ դարանակալած անձնական ոսթութիւններ», Խրիմեանի կենսադրին իսկ բառերով, ոգի ի բռին աշխատեցան մարելու իր վառած ջահը, և յաջողեցան ... յանդարմանելի վնաս համայն ազգին:

Մեր մէջ դժբախտաբար շինարար ու դրական նման ձեռնարկներ շարունակաբար բաղխած են «Հարամաղծ թշնամութիւններու», բղխած միշտ՝ «ընտանիքի» անդամներէն: Հայրիկ որ համակ նուիրում և բարութիւն էր, ենթարկուած է քանիցս մահափորձի. իր կեանքին դէմ դաւադրութիւններ սարքուած են: «Հայրիկ մահանալիս կը լինի կառալարութեան, իբրեւ պետութեան վտանգաւոր անձ մը ...»: «Իր դէմ նիւթուած դաւադրութեան մէջ կը հաստատուի կարգ մը հոգեւորականներու գործակցութիւնը փութ դիւլալներու հետ ...»: Խրիմեանի կենսադրէն մէջըրեւած այս սեղմ տողերուն մէջ կը կարդանք մեր իսկ ժամանակներու պատմութիւնը: Հայրիկ իր ժամանակին կ'եղերդէ. «Ասացի զնին հրազ վառեմ, ո՛հ, ռիսեիմ շիշուցիմ զայն»: Նոյն զգացումը իբրեւ հառաչանք և իբրեւ աղբում կը փրթի այսօր յաճախ՝ Հայրիկի շաւիղէն քալող շատ մը հոգիներու խորէն ...:

Այդ «հին ճրագի վառման» նուիրուած են մեր նուիրապետական Աթոռները թէ ի Հայաստան և թէ յԱրտասահման: Փակուած եկեղեցիներ կը բացուին, ձեմարաններ կը վերածուին հոգևոր լոյսի կեդրոններու. հոգիներու մէջ առկայծող Աւետարանի լոյսը կ'արծարծուի: Մոռցուած ու լքուած երբեմնի գաւառէն տղաքներ կը բերուին և համբերատար աշխատանքով անոնց մտքի և հոգիի աչքերը կը բացուին կրօնական և մշակութային անմեռ արժէքներու. խախտուած սրբութիւններ կ'ամրապնդուին և անանձնական նուիրումի և կարգաւորութեան վատուած ոգին կենդանացնելու ջանքեր կ'ըլլան: — Նուիրապետական մեծ Աթոռներու այս շինարար, դրական և առողջ աշխատանքներուն իրենց ճիգերը կը խառնեն բազմաթիւ այլ կրթական ու ընկերային ազգային կազմակերպութիւններ միշտ վառ պահելու համար Խրիմեանի օկնարկած «զհին ճրագ»:

Սակայն այս սրտապնդիչ և հոգեպարար ճիգերու դէմ կան խօլ և խլրդային սաղայէլական ոյժեր, որոնք «գործակցութեամբ կարգ մը հոգևորականներու», ինչպէս Խրիմեանի օրերուն, այսօր ալ կը «մոլեգնոտին» մարելու համար Ս. Լուսաւորչի և Ս. Մեսրոպի վառած հոգիի և մտքի ջահերը: Իրենց կործանիչ նպատակներուն հասնելու համար այդ դիւային ոյժերը «կը դիմեն զրպարտութեան ամենէն զուհիկ և զգուշիկ հնարքներուն», ինչպէս բրած էին Խրիմեանի անձին դէմ: «Դիւական այս հնարքները» ուրիշ բանի չեն ծառայեր սակայն

բացի ազգին անունը արատաւորելէն, մեր ժողովուրդը շարունակ նկուն և «պզտիկ» պահելէն, և զանոնք երկնողներու դէմ, ազգային և արտաքին շըրջանակներու մէջ, զգուանք ու զայրոյթ ստեղծելէ, Հայրիկի «ոխերիմները» անցած են պատմութեան՝ Աստուծոյ և ամենքիս դատապարտութեան անջնջելի խարանը իրենց ճակտին։ Սակայն Հայրիկ կ'արժանանայ Աստուծոյ և ազգին յաւերժական օրհնութեան։

Երբ կանգ կ'առնենք այսպէս, զէթ պահ մը, Խրիմեանի լուսապսակ յիշատակին առջև, յայտնելու համար ազգովին զգացուած մեր երախտիքը՝ հանրային ծառայութեան դաշտին մէջ իր ցոյց տուած ամբողջական նուիրումին համար, լաւագոյն առիթը չէ՞ արդեօք, ներկայ գէպերու լոյսին տակ, մեր ուշադրութիւնը կեդրոնացնելու այն ժխտական երեւոյթի մասին որ Խրիմեանի սրբազան գործին արդելք հանդիսացաւ, և որ միակ պատճառն է հայ ժողովուրդի զրեթէ անցեալ ու ներկայ բոլոր վրիպանքներուն։

«Թշնամիք առն՝ ընտանիք իւր»։ Հին Տարուան այս վերջալոյսին, կամ նոր Տարուան արշալոյսին յարմարագոյն ատենը չէ՞, եթէ զրկուած ենք Աստուծոյ մասնաւոր լոյսէն, զէթ Խրիմեանէն իսկ եկող լոյսին տակ, վերագնահատութեան ենթարկելու այն անխտրական միջոցները զորս կը զործածեն մեր մէջ կարգ մը շրջանակներ ձեռք ձգելու համար վաղանցիկ և ժամանակաւոր յաջողութիւններ, զուտ անձնական կամ հատուածական փառասիրութիւններ զոհացնելու համար։ Ատենը չէ՞ անդրադառնալու որ ստելու, զրպարտելու, եղծելու և խեղաթիւրելու անբարոյական չափանիշները, որոնք ընդունուած օրէնք դարձած են մեր կարգ մը շրջանակներու մէջ, կը ծառայեն լոկ խաթարելու և եղծելու մեր ցեղային նկարագրի մնացած առաքինական գիծերը, զմեզ ազգովին անպէտ հաւաքականութեան մը վերածելով։ Մեր ժողովուրդը ցարդ կեցած է, և ասկէ վերջ ալ կրնայ կենալ լոկ բարոյական և հոգեկան մնայուն արժէքներու վրայ։ Երբ քաշուին անոնք իր ոտքերուն տակէն, պիտի նմանի ան աւաղի վրայ կառուցուած շէնքի մը որ պիտի փլչի անխուսափելիօրէն երբ անձրեւները իջնեն և փոթորիկները յառնեն։ — Հայ ժողովուրդի «ընտանիքի» անդամներէն ոմանք, իրենց բարոյականէ զուրկ և պատեհապաշտ զործունէութեամբ այս է որ կ'ընեն, սուտի և խեղաթիւրումի շարունակական ներարկմամբ միտքեր և հոգիներ խաթարելով, և բացէ ի բաց և պաշտօնապէս դիմելով «զրպարտութեան ամենէն դոնիկ և զգուելի հնարքներուն ...»։

Լոյսի մշակներ, որոնցմէն էր Մկրտիչ Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, յետ բազում նեղութեանց և շարժարանաց, «արմաւենիներու պէս պիտի ծաղկին»։ Իսկ ասոնց դէմ շարունակական պայքարի մէջ եղող խաւարի որդիներուն վրայ պիտի իջնէ Աստուծոյ արդարութեան և պատմութեան դատապարտութեան մճիւղը կապարային ծանրութեամբ որուն ներքեւէն «յաւիտեանս չեն կանգնելոց»։

Ատենը չէ՞ եկած արդեօք, այսքան վրիպանքներէ վերջ, լսելու և զործադրելու մեր իսկ պատմութենէն և Խրիմեաններէն եկող իմաստութեան ձայնը. — դադրեցնել «ընտանիքի» թշնամին՝ ըլլալու անփառունակ դերակատարութիւնը. միացնել մեր փոքր ոյժերը ազգային և եկեղեցական մեծ խտէպներու շուրջ։ Նոր Տարիի պատգամն ալ այս է։